

Ю.А.Мицик, Н.Я.Пухальська*

ІТАЛІЙСЬКА БРОШУРА 1633 р. ПРО УЧАСТЬ ЗАПОРОЖЦІВ У СМОЛЕНСЬКІЙ ВІЙНІ (1632–1634 рр.)

У статті в перекладі українською мовою подається текст італійської брошури 1633 р. – важливого джерела з історії запорізького козацтва і московсько-польської війни 1632–1634 рр., відомої як Смоленська. Дана пам'ятка проливає додаткове світло також і на італійсько-українські зв'язки XVII ст.

Смоленська війна 1632–1634 рр., як відомо, була розв'язана Московською державою з метою захоплення Смоленська, який тоді перебував під владою Речі Посполитої і був, до слова, містом на етнічних білоруських землях. Спочатку Смоленськ оточили московські війська під орудою боярина Міхаїла Шеїна, але потім (у 1633 р.) на допомогу смолянам прибув новообраний польський король Владислав IV (правив у 1632–1648 рр.; коронований у 1633 р.; у роки Смути проголошений московським царем; претендував і на шведський престол, оскільки його батька Сигізмунда III позбавив цього престолу у 1599 р. герцог Седерманландський (із 1604 р. король Швеції Карл IX)) і війна затяглася. Прихід під стіни Смоленська значних сил Війська Запорізького схилив терези на бік Речі Посполитої. Московія зазнала тоді третьої поспіль поразки у боротьбі проти Речі Посполитої (після Лівонської війни та Смути), при цьому запорожці виступали на боці короля.

Смоленська війна не привертала до себе особливої уваги істориків, навіть у Росії чи Польщі, не кажучи вже про Україну та Білорусію (певний виняток у нас становить загальновідома синтетична праця М.Грушевського, де згадується цей сюжет¹). Лише останнім часом історія даної війни починає досліджуватися активніше. Так, професор Варшавського університету М.Нагельський видав польський щоденник смоленського походу Владислава IV та у вступі до публікації зробив важливий висновок: «Участь запорізьких козаків у Смоленській війні вимагає окремої розмови, оскільки вони відіграли суттєву роль не тільки у боях під мурами Смоленська; їх загони атакували міста на південно-західних кордонах Московської держави»². У даній статті пропонується започаткувати таку розмову, представивши увазі дослідників текст італомовної брошури (7 сторінок разом із титульною), присвяченої саме цим подіям.

Насамперед слід відзначити, що вже під час війни з'явилися перші друковані брошури та «летючі листки», що висвітлювали її хід. Досить згадати 11 (!) німецькомовних реляцій. Перша з них («Fernere und gründliche Relation des glücklichen Sukzesses der Königlichen Majestät von Polen und Schweden um Smolensk») розповідала про успішні для Речі Посполитої бої під Смоленськом 18–29 вересня 1633 р. Вона складається з листа від 6 жовтня, писаного у королівському таборі, та реляції звідти ж, яка охоплювала події вересня – 5 жовтня 1633 р.³ Друга («Wahre und gründliche Relation von der

* Мицик Юрій Андрійович – д-р іст. наук, завідувач відділу пам'яток княжої та козацької доби Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАНУ; Пухальська Наталія Янівна – викладач Київської православної богословської академії Української православної церкви Київського патріархату.

Viktoria, welche Gott unserer Königlichen Majestät verliehen hat»), що вийшла у типографії знаменитого гданського видавця Георга Рете, містила витяг із листа з королівського табору від 19 вересня 1633 р. і листа з Лемкова від 9 жовтня 1633 р.⁴ Третя («Wahrhaftige Relation von dem glücklichen Marsch Ihrer Königlichen Majestät von Polen und Schweden nach Smolensk und derselben Entsatzung. 1633») містила у собі два листи з королівського табору від 5 і 9 вересня 1633 р., в яких розповідалося про бої під Смоленськом і прибуття з військом Владислава IV⁵. У четвертій («Eigentlicher Bericht auf welchen Artikeln...»), п'ятій («Glaubwürdige Zeitung...»), шостій («Gründliche und wahre Relation...») і сьомій («Gründlicher und wahrhaftiger Bericht...») брошурах містилися реляції про перемогу Речі Посполитої під Смоленськом, а у перших трьох – ще й умови Поляновського миру 1634 р.⁶ Ще дві німецькі брошури («Gründlicher Bericht...» і «Victoria...») містили не тільки умови капітуляції московського війська під Смоленськом, але й універсал Владислава IV про перемогу від 26 лютого 1634 р.⁷ Того ж року вийшло два німецькі переклади універсалу Владислава IV від 14 жовтня 1633 р., даного у таборі під Смоленськом, в якому сповіщалося про успішний прорив блокади міста («Universal...»)⁸. Як бачимо, більшість німецьких реляцій базувалася на польських джерелах, що створювалися зазвичай у таборі коронних військ.

Подібні реляції було видано й у самій Польщі (польською та латинською мовами), а також Бельгії, Іспанії⁹ й, особливо, Італії, у т.ч. дві – з ініціативи знаменитого типографа Лодовіко Гриньяні, котрий виявляв неабияку зацікавленість подіями в Україні та Білорусії. Усі ці видання були описані у бібліографічному покажчику польського вченого К.Завадського¹⁰, і тому детально зупинятися на цьому не варто. Але одну з цих брошур нам вдалося скопіювати і перекласти з італійської на українську, тому про неї слід сказати більше.

1633 р. у Феррарі, у типографії Джозефо Джироні було видано брошуру під назвою «Relatione de gli apparati e progressi felici Della Maestro del Serenissimo Vladislao Rei di Polonia e Suecia nell'Impresa di Moscouia», тобто «Реляція про підготовку військ та вдалі військові подвиги його величності ясновельможного Владислава, короля Польщі та Швеції, під час московського походу». Єдиний її примірник зберігається у бібліотеці Упсальського університету у Швеції. Очевидно, її шведських читачів зацікавила згадка про Владислава IV з династії Ваза, короля Речі Посполитої та Швеції (шведським королем він був лише формально, так само, як і його батько Сигізмунд III). Мікрофільм цього примірника перебуває у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава) під сигнатурою А 324 і про нього стисло згадав К.Завадський¹¹. Дану брошуру того ж року було перевидано у Мілані, у друкарні Дж. Батиста Колонни («In Milano. Nellas stampa del her. Di Gio. Battista Colonna. Con licenza de Superiori 1633»), а її мікрофільм зберігається у тому ж відділі мікрофільмів під номером 62086 (ним ми й скористалися при написанні даної статті).

Брошура складається з двох частин: невеликого вступного повідомлення, в якому йшлося про ухвали коронаційного сейму Речі Посполитої 1633 р. (саме тоді було короновано Владислава IV), і листа пана Чудинського (?; Giudinschi) до великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського від 15 травня 1633 р. Хтозна, чи є це перекручене ім'я Томаша Скупенського (Skupieński), лавничого писаря Старого міста Варшави, котрий склав потім

два «летючих листки», присвячених Смоленській кампанії Владислава IV. Лист цього автора, уміщений в італійському перекладі у двох виданнях брошури, є цінним, оскільки безпосередньо стосується участі запорожців у смоленському поході короля. Є тут згадка про козацьку раду, опис озброєння козаків; розповідь про початок походу Війська Запорізького під Смоленськ і взяття розташованої на Муравському шляху московської фортеці Валуйок (сучасне однойменне місто у Белгородській обл. Російської Федерації). Зрештою, наводиться стислий компут Війська Запорізького, в якому згадується насамперед гетьман Дороша (Dorocha). Тут мається на увазі Дорофій Дорошенко – син гетьмана Михайла Дорошенка і батько гетьмана Петра Дорошенка. Свого часу М.Грушевський сумнівався у тому, що Д.Дорошенко був у той час гетьманом, але виявлені на сьогодні джерела дають підстави для позитивної відповіді на дане питання. Так, М.Нагельський не сумнівається у цьому, щоправда, плутаючи Д.Дорошенка із його батьком Михайлом, а також вважаючи, що його замінив Яцько Остряниця (Острянин), котрий потім (у переддень походу козаків під Смоленськ) поступився місцем Тимошеві Орендаренку¹².

Як свідчить італійська брошура, Д.Дорошенко був гетьманом ще у середині травня 1633 р. Т.Орендаренко ж згадується як полковник Дарко (Darco). Під «Lavorch» слід розуміти наказного гетьмана Лавринка, а під ім'ям «Eleschminez» – наказного гетьмана Ілляша. Гірше з іншими полковниками, адже таких імен, навіть подібних, не зустрічаємо серед тогочасної козацької старшини. Можна тільки припустити, що тут подано викривлені назви полків Санжарського (Sengiareschi) та Переяславського (Piconarenschi; тоді переяславським полковником був Олифер). Ім'я останнього полковника (Narbognischi) ідентифікувати поки що неможливо. Під «паном кам'янецьким» слід розуміти Александра Пясечинського, кам'янецького каштеляна у 1631–1635 рр., а під «князем Вишневецьким» – Ярему Міхала Корибута Вишневецького, князя на Вишневі й Лубнах (1612–1651 рр.). Московський цар Міхаїл Романов (правив у 1613–1645 рр.) згадується як «головнокомандуючий».

Відзначимо, що поданий нижче текст італійської брошури 1633 р. є важливим джерелом не тільки з історії Смоленської війни, яке засвідчує активну роль у ній Війська Запорізького, але й з минулого українсько-італійських контактів. Передмову та стислий коментар написав Ю.А.Мицик, а переклад з італійської здійснила Н.Я.Пухальська.

Реляція

про підготовку військ та вдалі воєнні подвиги його величності
ясновельможного Владислава, короля Польщі та Швеції, під час московського
походу

Мілан, 1633. У типографії Дж. Батиста Колонна

Imprimatur

Брат Франциск, вікарій святого престолу в Мілані

Др. [?] Паоло Мацухеллі, що при найдостойнішому генеральному вікарії
архієпископської курії і т.д.

Ґомес Маторагі при преосвященнішому сенаті

Реляція

Не було нічого кращого від часу коронації ясновельможного короля Владислава у порівнянні з блиском особливо видатних його заслуг, як короля Польщі, ніж скликання вального сейму королівства у Кракові. Тут було вирішено покласти край особливому статусу, який усі попередні роки тримався виключно на присязі на вірність вищезгаданому цареві московитів; Владислав, одностаино проголошений королем, мусив віднині чинити тиск на Московію, що могло б сприяти не стільки вдоволенню законних претензій, скільки самоутвердженню його величності на шляху до повернення рідної держави, а також спадкової Швеції, несправедливо узурпованої герцогом Карлом Седерманландським за часів блаженної пам'яті Сигізмунда III, короля Польщі і батька згаданого вище його величності. Наслідком цього стали грандіозні справи його величності, а саме – надзвичайні успіхи у підготовці війська; зокрема, піхота його величності нараховувала близько 100 тисяч воїнів. Іншим принциповим положенням цього сейму було зміцнення держави за рахунок податків на суму 4 млн флоринів, які мали надходити протягом двох найближчих років. Ось чому згаданий вище його величність особисто розпочав із рекомендації вищевказаного наступу, сподіваючись із Божою допомогою, як на найкращий результат, на поширення католицького віросповідання, що його бажано було б розповсюдити якнайшвидше і у верхах, – причому не тільки серед величезного регулярного війська, завжди готового підтримати його величність, але й серед козаків, про чю турботливу допомогу повніше можна дізнатися з наведеного нижче листа. Подана версія, як здається, є важливою для сучасної розстановки сил, оскільки містить багато корисних відомостей про нинішній стан королівського війська. При ознайомленні з нею я дістав задоволення від успіхів його божественної величності на шляху до його слави, котру він здобуває раз у раз як милосердний і шляхетний полководець.

Копія листа, написаного паном Чудинським [Giudinschi] до коронного гетьмана, містить дані про кількісний підрахунок запорізьких козаків, здійснений від його імені, а також про потенціал їх війська у випадку об'єднання на поточний момент; це було вручено вищезгаданим гетьманом його найшляхетнішій королівській величності та перекладено з польської італійською мовою.

Ясновельможний пане!

Я передав листа від вашої ясновельможності гетьману запорізьких козаків [Cosacchi Saporoschi]. Разом із панами депутатами від провінцій пан гетьман отримав його з радістю; зокрема, він згадав про благодіяння, надані йому і Війську з боку вашої ясновельможності. Однак спочатку він не дав мені ніякої відповіді, оскільки вона мала залежати не лише від нього; яке слід ухвалити, приймається лише після постанови внаслідок одвертого обговорення. На пропозицію згаданого вище пана гетьмана, чи мають вони, як просить його величність, виставити військо проти московитів, чи ні, – усі одностаино проявили готовність та щире радість, на знак чого були негайно внесені герб, полковий штандарт і барабан, отримані ними від його величності. 9-го травня відбувся огляд війська на відкритій табірній стоянці, де взяли участь, як було підраховано, 120 тисяч вояків, а саме 40 тисяч піхотинців, серед яких особливий авторитет мають 10 гайдуків і 80 тисяч вершників із 46 турецькими гарматами і 20 тисячами по-сучасному обладнаних човнів. Піхота озброєна короткими аркебузами, що заряджаються порохом, кривими турецькими шаблями та кинджалами поверх одягу. Вершники мають під одягом панцир, а на сідлі аркебузу, лук зі стрілами, криву турецьку шаблю. Отже, 10-го травня вони вийшли на рівнину і попрямували до лісу, утвердившись над річкою Сейм, де мали

отримати знак від вашої ясновельможності. Згодом підійшли від пана кам'янецького, який із 2-ма тисячами вояків знаходився на рівнині і був готовий привести їх у рух негайно, як буде подано знак, та об'єднатися для спільних дій з іншими 4-ма тисячами під командуванням пана капітана Ротецького [Roteoschi]; останні, своєю чергою, отримали від пана князя Вишневецького припис із наказом, щоб і сам капітан, і всі інші виконували розпорядження пана кам'янецького.

У той час, як військо стояло в очікуванні, що окремі підрозділи отримають через свої курені наказ повертати назад, 3500 з них пройшли ворожою територією і напали з боку Татарії на якесь містечко під назвою Валуйки. Оскільки великий московський воєвода розмістив тут багато своїх коштностей, то вони, переконавшись, що у цьому місті немає владного представника і що протягом багатьох років не знало воно ані нападів, ані грабунків, ані війн, вирішили пошукати свого щастя; і хоч була у цьому місті добра залага, однак важило це дуже мало, адже місто було варте того, щоби його захопити, підпалити смолоскипами і спалити; для цього знадобилося б 6 тис. вояків, озброєних шаблями. Далі було перетворено на в'язницю палац, в якому перебувала дружина і дочка владного представника, що їх капітан, який командував у цьому наступі козаками, у моєї присутності доручив гетьману Війська Запорізького. Козаки викопали тут велику й глибоку яму. Знайшли в ній 60 гармат, однак узяли з них лише 10, бо всі решта були виведені з ладу.

Далі є гідними подиву відомості про роль цього пана гетьмана в подіях, що розгорталися під Смоленськом і Москвою, а також і по всій країні. Так, із Москви надійшло зараз повідомлення, що Шеїн [Seimzgart], який командує смоленським військом, віддав наказ домагатися від головнокомандуючого допомоги людьми через великі військові приготування польських воєначальників; на це головнокомандуючий відповів, що він не може віддати такого розпорядження, бо розуміє, що козаки спроможні обернути проти нього його країну і відвернути від нього народ, який сам вирішує, чи потрібно це йому. До всього, написаного вище, додам, що коли головнокомандуючий запитав деяких чаклунів, якого кінця війни слід сподіватися, якщо її розпочати; і коли вони відповіли, що кінець буде невдалим і що він згубить корону, адже не замислився заздалегідь над вигодами щасливої долі, він, обурившись, дав наказ кинути їх до в'язниці. Зараз у мене перебувають 18 козаків із тих, що були прихильними до Москви. Представники від 700, які знаходяться у Паті [Pati], наполягали на прийомі у запорожців, вони зазнали на собі такого нечуваного деспотизму, що з ними спілкувався сам головнокомандуючий і ця бесіда тривала близько години.

Із табору на Сеймі, 15 травня 1633 р.

Компут війська запорізьких козаків у Московії:	
гетьман Дорошенко [Doroscha]	18 тис.
полковник Піконаренський [Pikonarenschi]	8 тис.
полковник Нарбоницький [Narbognischi]	18 тис.
Сенжарецький [Sengiareschi]	17 тис.
Елехмінець [Elecchminez]	16 тис.
полковник Лаворх [Lavorch]	16 тис.
полковник Дарко [Darco]	17 тис.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т.VIII. – С.202–206.

² Nagielski M. Wstęp // Diariusz kampanii smoleńskiej Władysława IV 1633–1634. – Warszawa, 2006. – S.21.

³ Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk (далі – BGPAN). – Dział Starych Druków. – N1 8 adl. 45 b. Мікрофільм даного видання зберігається у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава; Biblioteka Narodowa w Warszawie; далі – BNW) під номером 5756.

⁴ BGPAN. – Dział Starych Druków. – N1 4 8 adl. 45 a. Мікрофільм видання зберігається у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава; BNW) під номером 5755.

⁵ Мікрофільм даного видання зберігається у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава; BNW) під номером А 349. Оригінал – у відділі «Россіка» Державної публічної бібліотеки Росії ім. М.С.Салтикова-Щедріна.

⁶ Biblioteka Czartoryskich (Kraków). – Dział Starych Druków. – №12247 I, 12248 I; BGPAN. – Dział Starych Druków. – N1 4 8 adl. 45 c.; N1 6 8 adl. 77. Мікрофільми даних видань зберігаються у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава; BNW) під номерами, відповідно, 5761, 32238, 5757 і 5758.

⁷ BGPAN. – Dział Starych Druków. – N1 4 8 adl. 48; N1 6 8 adl. 71. Мікрофільм видання зберігається у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава; BNW) під номерами 5760, 35095.

⁸ BGPAN. – Dział Starych Druków. – N1 6 8 adl. 64. Мікрофільми даних видань зберігаються у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава; BNW), відповідно, під номерами 35092 і 35091.

⁹ Відомі три брошури, видані, відповідно, у Мадриді в типографіях Алонсо Мартіна («Las continuas de Ladislao IV...»), Франческо де Окампо («Relation de la victoria del rei Polonia...») та в Малазі в типографії Жуана Серрано де Варгаса («Las continuas Vitoras...»). Мікрофільми цих видань зберігаються у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Варшава; BNW) під номерами А 382, А 381, А 380

¹⁰ *Zawadzki K.* Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. Bibliografia. – Т.1: 1514–1661. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977. – S.105–106. – №403.

¹¹ *Ibid.* – S.195–106. – №403.

¹² *Грушевський М.* Указ. праця. – С.202; *Nagielski M.* *Op. cit.* – S.22.

Presented in the article is the text of Italian pamphlet in 1633 translated into Ukrainian – an important source on the history of Zaporizhzhya Cossacks and Moscow-Polish War of 1632–1634 that was known as the Smolensk War. This monument is also sheds additional light and on the Italian-Ukrainian relations of the 17th century.